

„VILIJOS“ FENOMENAS

Aiškinantis, koku būdu romantinė epika, kurianti asmens „metamorfozės etosą“, transformavo paveldėtas kultūros formas, kaip šis etosas reiškesi poetinėje kalboje keisdamas išraiškos galimybes, į akis krinta dar vienas *Konrado Valenrodo* perskaitymo paradoksas – neįtikėtinas vaidilos Albano dainos apie Vilijos ir Nemuno santaką populiarumas¹. Nuostabą keliantis faktas, kad besiformuojančioje XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios lietuviškosios literatūros tradicijoje radosi daugiau nei dešimt skirtingų šio teksto vertimo variantų, leidžia manyti, jog lietuvių skaitytojams buvo daugiau pažįstama ir prieinamesnė ne poemos visuma, o kaip tik šis fragmentas. Be to, „Dainos“ pėdsakas pasirodė ir XX a. pradžios Lietuvos žydų literatūroje, pasižyminčioje savita raidos logika ir didesniu kultūriniu atskirumu, palyginti su krašto lietuviškosios ir lenkiškosios literatūros ryšiais. Tokią recepciją motyvuoja ir paties teksto vidinė struktūra, ir jo vieta poemoje, ir gili kultūrinė atmintis, siekianti XVI–XVII a. Lietuvos lotyniškuosius herojinius epus bei senąjį folklorą.

Archajiško teksto inkrustacija

„Dainos“ tekstas poemoje figūruoja tarsi kūrinio siužeto simbolinis konspektas, perteikiantis apibendrintą pagrindinių veikėjų Alfo-Valenrodo ir Aldonos susitikimo istoriją. Ši istorija poetiškai interpretuojama pasitelkiant archaizuotą folklorinę gamtos ir žmogaus realijų gretybę: upių santakos ir herojų meilės paralelę. Gamtos linija „Dainoje“ užbaigiama susiliejusių upių išnykimu „w głębokościach morza“ („jūros gelmėse“). Tai toks pat simbolinis mirties motyvas, žymintis atskiribių sąjungą kito lygmens bendrybėje, kokį matėme *Gražinos* finalinėje scenoje (ant laužo sudega ir Gražina, ir Liutauras). Kaip ir poemoje, šiame tekste mirties motyvas išreiškia tam tikrą naują suvokimo pakopą, „naują sąjungą“, kurioje susitinka poemos siužete nutolusios, skirtingų veikėjų reprezentuojamos prasminės linijos: savasties ir bendruomeninės vertybės, idilė ir istorija. „Dainos“ veikėjų lietuviškos mergelės ir jaunikačio istorijos lygmenyje ši sąjunga (atsižvelgiant į „Dainos“ vietą poemos siužete) atidėta, tačiau jos kryptį simboliškai nurodo bokšto vaizdinys paskutiniame posme: vertikalusis vektorius, nusakantis tos sąjungos būsimą vietą – metafizinę tikrovę, anapusybę. Paskutinėje poemos dalyje tokią sąjungą po mirties Valenrodo siūlo ir Aldona, atsisakiusi grįžti į namų idilę, Kauno slėnį: „Złączym się znowu – ale nie na ziemi“ (VI, 115; „Susijungsimė vėl – bet ne žemėje“).

Taigi „Dainą“ galime perskaityti kaip tekstą, kuris simboliškai išryškina svarbiausią poemos temą – herojų ir vertybių susijungimą kaip kelią į siekiamą idilinę žmogaus egzistencijos harmoniją. Tekste ši metamorfozė interpretuojama pasitelkiant epinę susitikimo struktūrą. Archajiškos epinės formos citata signalizuoja, kad poemos siužeto momentas įkomponuojamas į bendresnę vertybinę perspektyvą. Aldonos ir Alfo-Valenrodo susitikimas pateikiamas kaip tam tikras Lietuvos kultūros archetipas, atliepiąs folklorines ir literatūrines epines atminties formas (perteikiančias mitologinius bei istorinius-politinius turinius). Susitikimo motyvas teksto formos lygmenyje atskleidžia ir įvairių kultūrinės atminties pavidalų

¹ Adam Mickiewicz, *Dzieła 2: Powieści poetyckie*, Warszawa: Czytelnik, 1955, „Pieśń“, I, 137–160. Toliau tekste nurodomos tik poemos dalys ir eilutės.

suliejimą romantiniame herojiniame epe. Naujas savivokos lygmuo, į kurį ieško kelio romantinė literatūra, įmanomas pasiekti suderinus paveldėtus (senus, „savus“) ir naujus (dar svetimus) savivokos dėmenis. Svetimų ir savų kultūrinių elementų jungimą į universalesnę, podraug įtaigią ir veikiančią simbolinę visumą Georgas Vilhelmas Friedrichas Hėgelis estetikos paskaitose nurodė kaip bendrąjį epinės kūrybos tikslą². Epas randasi kaip kultūrinių mainų ir sintezės rezultatas. Romantinis epas iškyla kaip savivokos formų mainai ir derybos dėl jų mentaliteto istorijos lauke.

Pirmoji galima prielaida svarstant kultūrinės atminties sintezės problemą „Dainoje“ – šio teksto simbolinės susitikimo struktūros artimumas senojo lietuvių folkloro tekstams. Lietuvės jaunikis yra svetimas, atėjęs, išvedantis ją iš namų į naują ir nepažįstamą pasaulį. Savivokos lūžis aiškinamas kaip susitikimas su tuo, kas svetima, o naujas jo lygmuo – kaip svetimo tapsmas savastimi. Analogiška simbolinė savo ir svetimo sintezės struktūra pasižymi ir archajiškas lietuvių pasakojamojo folkloro fragmentas – „Eglės“ pasaka. Žilvinas taip pat yra svetimasis, išvedantis Eglę į kitą, žmonių negyvenamą pasaulį („Dainoje“ Nemunas Viliją iš gimtojo gėlėmis žydinčio slėnio išveda į „uolas ir laukines platybes“). Pažymėtina, kad greičiausiai neatsitiktinai vėliau poemoje šmėkšteli dar vienas pasakų tipo apie santuoką su antgamtinę „svetima“ būtybę motyvas – „Gulbė – karaliaus pati“ pėdsakas. Aldona, nujausdama savo lemtį, tėvų namuose išgyvenusi nepaaiškinamą ilgesį, užlipusi ant kalvos trokšdavo, kad vyturiai jai numestų po plunksną ir ji galėtų nuskristi „už debesų / ...aukštai! aukštai! – ir išnykti“ (I, 148–155). Kaip matome, pakartojamas tas pats išnykimo danguje–jūroje motyvas, be to, čia akivaizdesnės folklorinės užuominos, kurios leistų drąsiau pritraukti ir „Eglės“ kontekstą „Dainoje“. Suprantama, „Eglės“ kontekstas hipotetinis – jokių tiesioginių nuorodų į jį Adomo Mickevičiaus tekste nėra. Gretinti galime pagal pačią susitikimo motyvo traktuotę ir jo kultūrinę funkciją – „Eglės“ pasaka, anot tyrinėtojų, reprezentuoja bendruomenės papročių kaitą; panašiai kaip „Daina“ įprasmina savimonės, santykio su tikrove bei elgsenos pokyčius³. Vis dėlto galime kalbėti apie tam tikrą tikslią poeto intuiciją, folkloriškai adekvačiu būdu susiejusią žmogišką svetimumo patirtį ir gamtinius motyvus. Atrodo, ši folklorinė intuicija labiau nei elitiška ezoterika buvo entuziastingai atpažinta lietuvių skaitytojų, taip ryžtingai XIX a. „nusavinusių“ šį tekstą. Tai vienintelis verstinis tekstas, kurį Maironis paskelbė šalia savo poezijos visuose *Pavasario balsų* leidimuose, taip liudydamas neginčijamą savasties pojūtį⁴. Savo ruožtu Mickevičiaus „Daina“ yra vienintelis (nepaisant šiaip gausių Mickevičiaus kūrybos vertimų į lietuvių kalbą) giliai į lietuvių kultūrą įsiliejęs kūrinys – kaip daina užrašytas lietuvių folklorinė je tradicijoje ne tik XIX a.⁵, bet ir XX a. pirmojoje pusėje⁶ (panašiai kaip „Birutė“ XIX a. pabaigoje grįžo į apeiginį – vestuvių papročių – folklorą). „Vilija“ (taip dažnai vadinami verstiniai eilėraščių variantai) turėjo grįžti į lietuvių kultūrą.

Ką reiškia „grįžti“? Lenkų literatūrologas Kazimierz Wyka (Kazimežas Vyka), tyrinėjęs folklorinius gamtinius paralelizmus Mickevičiaus kūryboje (visų pirma jų reikšmę epinėje *Pono Tado* poetikoje), yra stabtelėjęs ties „Daina“, kurioje ryškus folklorinio paralelizmo poetikos atvejis. Tyrinėtojas šį paralelizmą laiko „sąmoninga stilizacija pagal folklorinį modelį“, tačiau ją sieja su sentimentalizmo literatūra, nes

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Wykłady o estetyce* 3, Warszawa: PWN, 1967, 402.

³ Donatas Sauka, *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslas, 1982, 192–193; žr. taip pat Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys. XIX amžius*, Vilnius: Vaga, 1990, 36.

⁴ Įdomu, kad iki 1913 metų *Pavasario balsų* leidimo „Vilija (Neris)“ Maironio poezijos rinkiniuose spausdinama iš karto po programinio eilėraščio „Jo pirmoji meilė“ („Taip niekas tavęs nemylės“). Vėliau jo vietą užėmė „Poezija“. Neatsitiktinai visus tris tekstus sieja ta pati simbolinė lemtingo susitikimo struktūra (poetas–tėvynė, Vilija–Nemunas, poetas–mūza) ir vidinės metamorfozės motyvas: „Nes veidu žydros užtekėjai aušros, / Ir naują pasaulį jis mato“ („Taip niekas tavęs nemylės“); „O vis negal širdis varguolė / Užmiršti veido paslaptingo“ („Poezija“).

⁵ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Valstybinės grožinės literatūros leidykla, 1955, 72–73.

⁶ Folklorizuotas, tautosakiškai pakeistas „Dainos“ tekstas buvo užrašytas, pavyzdžiui, XX a, trečiuoju–ketvirtuoju dešimtmėčiais Kauno apskrityje (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyvas (toliau LLTI TA) LTR 995 (20); tekstas tebebuvo dainuojamas dar ir XX a. antrojoje pusėje (LLTI TA, LTR 4622 (143), užrašytas 1973 m).

jokių kitų šaltinių ar užuominų apie juos – tiek folklorinius, tiek literatūrinius – nesą⁷. Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje naujai publikuoti XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lotyniški herojiniai epai – Jono Radvano *Radvilias* (*Radviliada*; parašytas 1584–1592 m., išleistas 1592 m.) ir Laurencijaus Bojerio (Laurentius Boierus) *Carolomachia* (1606; *Karolomachija*) – leidžia esmingai patikslinti šias išvadas.

Radvano *Radviliados* pirmojoje dalyje po įžanginių apostrofų pateikiamas įspūdingas Lietuvos žemės apdainavimas, kurį poemos tyrinėtojas Sigitas Narbutas vadina „*Laudes Lituaniae*“, siedamas su analogišku Italijos žemės pašlovinimu „*Laudes Italiae*“ Vergilijaus *Georgikose*⁸. Šio fragmento funkciją poemoje Narbutas nusako kaip įžanginius „aukso amžių gyvenančios valstybės vaizdus“, o pagal Vergilijaus kūrybos analogiją – kaip tam tikrą Lietuvos „žemės pirmavaizdį“⁹. Čia atsiskleidžia originali ir iškalbinga Radvano epinio – pirmavaizdiško – Lietuvos peizažo ir paties kultūrinio gamtos veiksnio traktuotė valstybės gyvenime.

Radvanas epizodo pradžioje nurodo, kad tokią žemę, „ginklais galingą ir šlove išgarsėjusią <...> plačiuose laukuose <...> nuo Baltijos iki Juodosios [jūros]“ (I, 31–38), nors Bakcho ir Cereros gausa neprilygstančią Europos civilizacijos lopšio žemėms, lietuvių tautai paskyrė „išmintinga gamta“ („*prudens Natura*“, I, 40). Narbutas atkreipia dėmesį, kad tokio gamtos epiteto nėra Radvano sekamuose Vergilijaus raštuose ir jis laikytinas originalia lietuvių autoriaus koncepcija¹⁰. Pagal šią koncepciją „gamtos protingumas“ gali būti suvokiamas kaip klimato ir kraštovaizdžio apibrėžiamas kultūros visumos tikslingumas, epe figūruojantis kaip tautos lemties kryptingumas. Kraštovaizdžio duotybės epe interpretuojamos kaip žmonių bendruomenės kultūrinės ir politinės veiklos savitumo pagrindas – gamtinis diskursas poemoje atlieka epinę vertybinę bei ideologinę motyvacijos funkciją. Kaip apibendrina Narbutas, „*Laudes Lituaniae*“ rodo, jog, sekdamas Vergilijumi, J. Radvanas sukūrė tam tikrą teoriją, kurioje nebe kultūringąją Italiją, o Lietuvą apdainavo kaip tokį kraštą, kuris nuo senų senovės išsaugojo gamtos ir žmogaus dermę ir kuriame Gamta, vykdydama žmogui nežinomus planus, kartą po kartos kantriai ugdė žmones, ilgainiui ir ją pačią išgelbėjusius nuo sunaikinimo“¹¹. Gamta nėra fonas, ji yra epo veikėja – tai galime pavadinti ir epine gamtos metafizika (kaip taikliai pažymi Narbutas, gamta yra „nežinomo plano“ vykdytoja, metafizinio lėmėjo tarpininkė). Šis epinio pasaulėvaizdžio bruožas buvo nuosekliai aktualizuotas vėliau, Lietuvos romantizmo literatūroje. Ypač reikšminga tai, kad minėtas Radvano epo fragmentas savo žanrinėmis ištakomis siejasi ne su antikiniais herojiniais epais, o su žemdirbiška didaktine georgikų tipo literatūra. Tokia – su žemdirbiška pasaulėjauta susijusi – gamtos metafizika Radvano epe atlieka antikinės „antgamtinės mašinos“ – mitologinių veikėjų sistemos – vaidmenį ir originaliai papildo herojinę akciją, išryškina jos motyvacijas.

Radvano pateiktame Lietuvos žemės pirmavaizdyje apibrėžiamas simboliškai ryškus kraštovaizdžio centras, aprėpiantis svarbiausias valstybės, kaip kultūrinio-gamtinio mikrokosmo, koordinatas: upių horizontalė ir miškų vertikalė – „Tyras kaip stiklas upes vainikuoja ta žemės grožybė – / girių aukštų karūna; jos viršūnėmis šičia žvaigždynus / remia, o medžių šaknim iki Stikso vėlių nusileidžia“ (I, 47–49). Miškai yra metafizinė kraštovaizdžio ašis, o upės – istorinės žmonių bendruomenės, jos gyvenamo linijinio laiko ir istorinės patirties – simbolinis atitikmuo. Būtent su LDK centru – etninėmis lietuvių žemėmis – susijusios upės epe aprašomos kaip upių šeima (tokios traktuotės nenusipelno Boristenis-Dnepras ir Dauguva). Štai čia jau arti iki Mickevičiaus „Vilijos“! Vilija pasirodo kaip Vilnelės sesuo,

⁷ Kazimierz Wyka, „Pan Tadeusz“ 1. *Studia o poemacie*. Warszawa: PIN, 1963, 78, 125.

⁸ Jonas Radvanas, *Radviliada*, vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997, I, 31–96. Toliau cituojant tekste nurodomos tik vertimo dalys ir eilutės. Sigitas Narbutas, *Tradicija ir originalumas jono Radvano „Radviliadoje“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, 171–176.

⁹ *Ten pat*, 167, 171.

¹⁰ *Ten pat*, 175.

¹¹ *Ten pat*, 176.

puolanti į brolio Nemuno glėbį, o Nemunas savo ruožtu, paniekinęs miško ir upių deivių meilę, susijungia su sava mylimąja – Šventosios upe: „...ta lietuvių skaidriausioji upė – / Vilija, tekanti ten, kur kadai iglionams priklausė / žemės ir našūs laukai; pasiėmusi seserį Vilnią, / Vilija leidžias žemyn į brolelio Nemuno glėbį, / Nemuno – to, už kurį gražesnės mes neturime upės! / Daugelis deivių, kurios ažuolynuos ir upės gyvena, / geidė jo meilės, tačiau jos sulaukė vien tik gražuolė – / upė Šventoji, kuri – skaitesnė už gintarą srūva / per Žemaitijos laukus ir į Nemuną įteka našų“ (I, 71–79). Kaip tik upių šeimos vaizdinys atliepia kraštą apgyvenusią tautinę-politinę žmonių (genčių) „šeimą“. Didelis simbolinis upių vaidmuo vėlesniame lotyniškame XVII a. epe *Karolomachija*, priskiriamame su LDK kultūra susijusiam švedų kilmės autoriui Bojeriui, Narbuto hipotetiškai aiškinamas senameldiškais Lietuvos kultūros šaltiniais, nes tokios akvatinių motyvų traktuotės sąsajos vien su antikinės literatūros ir mitologijos tradicija yra nepakankamos¹². Šiame epe taip pat aktyviai veikia personifikuotos upės Dauguva, Gauja ir jų karalienė Baltė – Baltijos jūra (epo veiksmas vyksta Livonijoje). Taigi upių santakų ir žiočių jūroje antropomorfinė traktuotė, grindžianti ir Mickevičiaus „Dainos“ paralelizmą, pasirodo turi gilias kultūrinės šaknis – jos siekia toliau nei sentimentalioji literatūra. Šia proga galima pažymėti, kad ir *Pono Tado* gamtos metafizika, užėmusi antikinių epų mitologinės „mašinos“ vietą¹³, pasirodo turi tipologinių atitikmenų LDK literatūros tradicijoje.

Verta stabtelėti prie kito dalyko. Matome, kad per tris šimtmečius, praėjusius nuo Radvano epo, simboliškai ryškiausiai akcentuota upių santaka geografiškai pasislinko nuo Nemuno–Šventosios iki Nemuno–Neries. Galimas daiktas, kad Radvano epe užfiksuota archajiškesnė kultūrinės vaizduotės nuotrumpa, kurioje didesnis simbolinis krūvis tenka Žemaitijos Šventosios upei, įtekančiai į Nemuno tęsiniu laikytinas Kuršių marias (kaip komentuoja Narbutas, jos anksčiau vadintos „Nemuno jūra“¹⁴). Apie tam tikrą mitologinės sąmonės pėdsaką leistų galvoti ne tik Šventosios hidronimo sakralinė semantika, bet ir Nemuno vagos epitetas „fecundus“ („derlus, našus, vislus, vaisingas“), turintis stiprų erotinio vitalizmo semantinį lauką. Kaip pažymi archajinės Lietuvos vietovardžių semantikos atšvaitų lietuvių poezijoje tyrinėtojas Skirmantas Valentas, šventumo reikšmės hidronimuose yra išlaikiusios ryšį su mitinėmis apstumo, augimo prasmėmis¹⁵. Aprašius „vaisingojo“ Nemuno ir Šventosios santaką, Radvano epe kalbama apie lietuvių gentis ir istorinius protėvius gimdančią Lietuvos žemę (I, 80–94)¹⁶. Vaisinga upių jungtis simboliškai sugretinama su istoriniu tautos „vaisingumu“. Tikriausiai neatsitiktinai su šia geografine Nemuno ir Šventosios santakos – Baltijos pajūrio – vieta yra susijusi istorinė legenda apie Birutę (vieną svarbiausios Lietuvos valdovų dinastijos motinų). Birutės politinės motinystės motyvą, atliepiančią Radvano epo gimdančią Lietuvos žemę, kaip žinome, ypač akcentavo Dionizas Poška savame „Birutės“ variante. Šio svarbaus istorinio susitikimo vietoje, istorinės genealogijos mazge, anksčiau yra susijungusios mitinė reikšmė turinčios upės. Dar prisimintina, kad XIX a. poetė Karolina Praniauskaitė su jūra siejo ir „Eglės“ pasakos siužetą, kaip pažymi Viktorija Daujotytė, simboliškai suartindama „Birutės“ ir „Eglės“ tekstų galimą epinę atmintį (mitologinio ir istorinio epo podirvį)¹⁷. Šiame kontekste iškalbinga atrodo unikali originalaus anonirninio „Vilijos“ žemaitiško vertimo pataisa: sukonkretintas „Dainos“ 4-ojo posmo, kuriame užbaigiama gamtinė poetinio siužeto linija, geografinis jūros pavadinimas: „Ir abu nerias gilume Balt-jura“¹⁸. Galbūt žemaičio ausiai toks sukonkretinimas anaip tol neiškreipė originalios

¹² Sigitas Narbutas, „‘Karolomachijos’ akiračiai“, Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, Vilnius: Vaga, 1992, 172.

¹³ „Dievų pasaulio vietą [poemoje *Ponas Tadas* – B. S.] užėmė tėvynės gamta“ (Julian Przyboś, *Czytając Mickiewicza*, Warszawa: Czytelnik, 1950, 84).

¹⁴ Radvanas, 1997, 251.

¹⁵ Skirmantas Valentas, *Lingvistinis pasaulis poezijoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 61–62.

¹⁶ Gimimo reikšmės ryškiau atsiskleidžia Sigito Narbuto pažodiniame šio fragmento vertime (Narbutas, 1992, 174).

¹⁷ Daujotytė, 1990, 163.

¹⁸ „Vilija“, LLTI TA, LTR 3076 (24), rankraštinis dainų rinkinys, datuotas 1894 m. Beje, šiame rinkinyje šalia originalaus žemaitiško vertimo varianto pateiktas ir Valeriono Ažukalnio aukštaitiškas. Tai rodo, jog pirmasis žemaitiškas tekstas turėjo savo atskirą

teksto poetinės minties, pagal kurią geografinės konkretybės ištirpsta jau nebekonkrečioje metafizinio lygmens visumoje. Tačiau tokia ausis turėjo girdėti archajinį Lietuvos kraštovaizdžio metafizikos registrą. Tą patį, kurį Maironis transformavo į pasąmonės ir moteriškumo reikšmes telkiantį, analogišką priešybių vienovės ilgesį išsakantį, tačiau konkrečiu hidronimu pažymėtą jūros įvaizdį eilėraštyje „Nuo Birutės kalno“.

Kultūrinėje vaizduotėje pasislinko ne tik geografinė upių santakos vieta, bet ir simboliniai akcentai. Radvano epe simboliškai išryškintas Nemuno vaisingumas, „tėvystė“, motyvuojanti politinės lietuvių tautos našumą ir galią, o Mickevičiaus tekste iškeltas Vilijos vaidmuo, jos motinystė: „Wilia, naszych strumieni rodzica“ („Vilija, mūsų upelių matutė“, Maironio vert.). XIX a. Lietuvos kultūrinėje atmintyje, regis, aktyvesnis yra moteriškasis simbolinis pradas; į kultūros viešumą iškeliamos moteriškosios epinės struktūros, kultūrinę (mitologinę ir politinę) motinystę interpretuojantys – Eglės, Birutės, šiuo atveju ir Vilijos – tekstai. Nestebina, kad jaunas Mickevičius pirmuoju epinės kūrybos bandymu sukūrė kaip tik moteriškosios epo veikėjos Gražinos paveikslą.

Taigi susitikimo struktūra „Dainoje“ sukabina skirtingas lietuvių kultūros simbolinio mąstymo formas – „romanizuotą“ poemos siužetą, orientuotą į kultūrinės bei politines aktualijas, mitologinę ir epinę žiūrą, įforminančią kultūrinį mito virsmą istorija ir istorijos – mitu. Tačiau poemos kompozicinėje architektūroje, kaip pažymi Mickevičiaus kūrybos tyrinėtojai, „Daina“, nepaisant neabejotinos jos svarbos, visumos požiūriu yra tarsi „ne vietoje“ – jau pačioje kūrinio pradžioje ji atskleidžia poetinį siužetą ir sukuria simbolinį efektą sumažinantį prasmės perteklių¹⁹. Alina Witkowska (Vitkovska) „Dainos“ net nepriskiria vaidilos Albano (kultūrinės atminties personifikacijos) programinių tekstų „kanonui“. Tokiu kanonu, kuriame išdėstomas ir aktualiai siužete parodomas liaudies dainos, kaip tautinio šventraščio, pobūdis ir poveikio būdai, tyrinėtoja laiko tik „Vaidilos dainą“ bei „Vaidilos giesmę“, atliekamas per puotą IV dalyje; taip pat – paskutinėje dalyje, poemos finale Albano pažadėtą sukurti giesmę, kuri išsaugos atmintį apie Valenrodo žygius²⁰. Išties „Dainos“ tekstą galime vertinti nebent kaip tam tikrą vaidilos pranašystę, tačiau jo forma nėra pranašystės pobūdžio – tai veikiau simbolinis apibendrinimas. „Dainoje“ žvelgiama ne į absoliučiai nežinomą ateitį iš dabarties (pranašystės kryptis), o tarsi iš būsimų laikų perspektyvos įvertinama praeitis bei dabarties įvykiai.

Verta stabtelėti ties Stanisława Kolbuszewskio (Stanislavo Kolbuševskio) nuomone. Jis teigia, kad egzistavęs pirminis poemos kompozicijos variantas, kuris skyrėsis nuo galutinio teksto visumos. Tyrinėtojas daro prielaidą, kad „Daina“ pagal pirminį sumanymą turėjusi „nuskambėti“ IV dalyje – puotos metu atliekama epizodinio veikėjo vaidilos. Vėliau, kai susiformavo svarbaus veikėjo Albano paveikslas, į jo lūpas per puotą buvo įdėtos „Vaidilos daina“ bei „Vaidilos sakmė“, pagal ankstesnį sumanymą turėjusios sudaryti savarankišką pirmąją poemos dalį. Taip pat vėliau puotos epizodą papildė Valenrodo atliekama baladė „Alpuhara“, kuri, mokslininko nuomone, užėmė „Dainos“ vietą²¹. Pagal ankstesnį planą, „Daina“, regis, nuosekliai apibendrintų poemos siužetą, figūruotų kaip epo fragmentas („ostatnia litewska piosenka“, IV, III²² – „paskutinė lietuviška daina“), asmeninę herojaus istoriją įkomponuojantis į platesnę Lietuvos istorijos mito perspektyvą, individualią lemtį suderinančią su bendresne krašto kultūros lemtimi, įrašyta pirmavaizdiškame Lietuvos peizaže. Puotos epizodas modeliuojamas pagal epinį „didaktinių pietų“ modelį (plg. Odisėjo pietus pas Nausikają; Enėjo – pas Didonę) – per tokius

vartosenos lauką, negalėjo būti besąlygiškai pakeistas kitu. Daugiau nė viename iš žinomų vertimų nėra nurodomas Baltijos jūros hidronimas.

¹⁹ Stanisław Kolbuszewski, *Pieśń o Aldony losach. Próba rekonstrukcji pierwszego pomysłu „Konrada Wallenroda“*, Poznań: Wielkopolska Księgarnia Nakładowa Karola Rzepeckiego, 1927, 13.

²⁰ Alina Witkowska, Ryszard Przybylski, *Romantyzm*, Warszawa: PWN, 2000, 262.

²¹ Kolbuszewski, 1927, 13–14.

²² Kolbuszewskio nuomone, šis vaidilos dainos epitetas poemoje užsiliko iš pirmojo varianto, kai toji daina buvo „Vilija“, tačiau nėra motyvuotas „Vaidilos giesmės“ ir „Vaidilos sakmės“ požiūriu (Tai pat, 15).

pietus herojus išgirsta pasakojimų ar dainų, susijusių (tiesiogiai ar metaforiškai) su jo paties klajonėmis bei herojine misija, – taip atšviežina savo paties pasiryžimus²³. Tokie didaktinių pietų tekstai dažniausiai yra mitologinio pobūdžio (mitologinio epo intarpai); pradžios tekstai, turintys suteikti atnaujinantį simbolinį kontekstą herojaus patirčiai ir savajam tikslui suvokti. Matome, kad kaip tik „Daina“ yra toksai „pradžios tekstas“, mitas. „Dainos“ tekstu įprasminta herojaus veikla atskleistų Valenrodo biografinius pasirinkimus kaip mitinį veiklos modelį, atkartojamą archetipą, kuris atnaujina, paverčia „vaisingu“ išsekusį laiką (Radvano epe paliudyta upių santakos reikšminė implikacija). Tačiau ar archajinė kraštovaizdžio metafizika ir mitinio mąstymo inkrustacijos galėjo atlaikyti naują politinės prasmės krūvį? Vietoj „Dainos“ galutiniame poemos variante paskelbiamas patriotinis kultūrinės atminties manifestas („Vaidilos daina“) bei pasirodo baladė „Alpuhara“, kuri į pirmąjį planą iškelia individualistines, su mitiniais modeliais prasilenkiančias – būtent ezoterines mesianistines keršto, atpirkimo per nuodėmę, blogio nugalėjimo blogiu – motyvacijas, kuriomis herojus vadovaujasi veikdamas linijiniame istorijos, ne mito laike. Valenrodas nėra mito veikėjas, rituališkai atnaujinantis išsekusį laiką, grąžinantis jam pirmąjį „šviežumą“, jis yra degradavusio pasaulio atpirkėjas, kuris prisiima jo kančią ir paverčia individualia jį perkeičiančia galia. Poemoje dominuoja krikščioniška eschatologinė istorinio laiko logika – grįžimas į prarastą rojų, ir tai suponuoja ne mitinio laiko judėjimą ratu, o istorinio religinio proceso slinktį spirale, nulemiančia kokybinius pasaulio ir asmens sąmonės pasikeitimus. Dėl to „Daina“ poemos pradžioje atrodo kaip kūrinio pabaigą atskleidžiantis momentas, kaip toji vėliau Albano sukurta daina, jamžinanti pasibaigusią Valenrodo-Alfo ir Aldonos istoriją. Tačiau ji negali simboliškai kontroliuoti aktualios poemos akcijos, atsidurti tos akcijos svarbiausiame idėjiniame centre.

Dar viena problema. „Daina“ autoriaus numatyto aktualaus politinio krūvio negalėjo atlaikyti ir todėl, kad joje, kaip užsiminta, pagrindinis vaidmuo tenka moteriai – Vilijai, „Lietuvos mergelei“, o galutiniame poemos variante Aldonos vaidmuo yra trečiaeilis, susiaurintas iki romansinės siužeto linijos motyvacijos. Kaip pažymi Kolbuszewskis, pirmajame variante Aldona turėjo atkilti vaidmenį, kuris vėliau buvo paskirtas Albanui – taigi ji, panašiai kaip Gražina, turėjo būti Valenrodo savimonės transformacijos tarpininkė, kultūrinės savasties perteikėja, kultūrinės savimonės kaitos „motina“, bendraautorė²⁴. Mitinė kultūrinė motinystė perduodama modernios kultūros ideologui – „vaidilai“, kuris individualia kūrybine galia „własne ognie“ („savą ugnį“) perliedamas į klausytojų krūtines atgaivina „mirusią praeitį“ (IV, 233–235). Taigi archetipinio veiksmo nepakanka, kad būtų įveiktas modernaus istorinio laiko naikinantis pobūdis; kad praeitis „nemirtų“, reikia individualios atminties pastangos, praeitį atgaivinti asmens „krūtinėje“. Kaip tik toks poeto-pranašo vaidmuo iškeliamas jau nagrinėtame Mickevičiaus debiutinio rinkinio eilėraštyje „Himnas. Švč. Mergelės Marijos Apreiškimo dieną“. Archetipo kartote pakeičiama romantizmo perimta krikščioniškąja žodžio tapsmo kūnu koncepcija, pritaikyta individualiai kūrybai. Laiko sunykimą stabdo individuali kalbos forma. Dėl to, kaip minėta, „Puotos“ epizode svarbus tampa ir tiesioginis savos patirties paliudijimas Valenrodo baladėje „Alpuhara“. Tradiciniame herojiniame epe būtų sunku įsivaizduoti pagrindinį herojų, kuriantį giesmes apie savo paties žygius.

Kita vertus, žvelgiant iš literatūros istorijos perspektyvos, poemos kompozicijos įtrūkia ir naujų epinių formų konkurenciją – archajinės epinės atminties fragmentą („Daina“) išstumia į individualią herojaus (taip pat skaitytojų) savivoką orientuoti tekstai. Taigi „Daina“ laikytina archajinio epinio teksto (žodinio ir rašytinio) nuotrūpa, transformacija, jos „judėjimas“ poemos kompozicijoje kūrinio rašymo metu atskleidžia naujos romantinio herojinio epo formos paieškas. Teksto nelygumus sustiprina ir tai, kad aktyviojoje Lietuvos kultūrinėje atmintyje nebėra išlikusių vyriškųjų epinių-mitologinių savimonės struktūrų, kurios leistų nuosekliau įforminti pagrindinio herojaus paveikslu interpretuojamas politinės veiklos ir aktyvumo idėjas (tai, kaip matyti, dar nuosekliai įmanoma XVI a.

²³ Peter Toohey, *Epic Lessons: An Introduction to Ancient Didactic Poetry*, London, New York: Routledge, 1996, 213–215.

²⁴ Kolbuszewski, 1927, 17.

herojiniame epe). Arba gal tiksliau – kaip tik Mickevičiaus kultūrinėje ir literatūrinėje vaizduotėje XIX a. tos vyriškosios formos (greičiausiai jų būta; plg. dainą apie Kęstučio žirgą) lieka marginalinės. *Pone Tade* herojinį „vyrišką“ veikėjų aktyvumą stimuliuoja naujosios valstybinės Abiejų Tautų Respublikos politinės figūros ir naujieji politiniai mitai, nebesusiję vien su Lietuvos lokale kultūra (T. Kosciuszka ir kt.; žr. tautinių herojų galeriją I giesmėje). Šių politinių veikėjų portretai kabo bajoro dvaro salone – taigi egzistuoja kasdieniame, sąmonės lygmenyje – „kunigaikščių Lietuva“ gyvuoja pasąmonėje, ją mena miškas, kraštovaizdis (IV giesmė). Moteriškojo ir vyriškojo kultūrinio viešojo aktyvumo modelių tam tikra (bent dalinė) pusiausvyra, kurios galimybę dar harmoningiau numatė Mickevičius *Gražinoje*, atkuriamą Lietuvos kultūrinėje tradicijoje jau kitoje, nacionalinės kultūros formacijoje ir jau lietuvių literatūroje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (Maironio poema *Tarp skausmų į garbę*, Šatrijos Raganos apysakos *Viktutė, Sename dvare*).

Tačiau jei poemą laikytume, atsižvelgdami į vėlesnę autoriaus nuomonę, idėjinę „klaidą“, tai „Vilija“ yra neabejotinas laimėjimas lietuvių kultūros kontekste. Ji į kultūros viešumą iškelia archajiškas – ir kaip tik „moteriškas“ – kultūros formas bei patvirtina jų gyvybingumą, atliepia stabilizuojančių epinių struktūrų, archajiško pirminio teksto poreikį XIX a. lietuvių kultūroje, anksčiau paliudytą ir „Birutės“, taip pat lenkiškai amžiaus viduryje Juozapo Ignoto Kraševskio pereiliuotos ir lietuviškai Praniauskaitės atkurtos (ne išverstos) „Eglės“ (Kraševskio „Žaltisowa zona“, „Brada žaltisowej žony“ – Praniauskaitės „Žalčio motė“). Maironis savo rankraštiniame debiute – poemoje „Lietuva“ – sukūręs kultūrinį Lietuvos kraštovaizdį, į jį šalia Kristijono Donelaičio, Antano Strazdo, Antano Baranausko kūrinių įtraukė ir „Viliją“.

Teksto metamorfozės: lietuviški vertimai

Gausių „Dainos“ vertimų į lietuvių kalbą faktas yra išskirtinis, tad verta prie jo stabtelėti.

Pirmasis „Dainos“ vertimo į lietuvių kalbą fenomeną lituanistikoje paminėjo Vincas Mykolaitis-Putinas studijoje *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra* (1955, 72). „Dainos“ vertimų išsamesnę bibliografiją (devynias vien „Dainos“ teksto ir dar dvi visos poemos vertimo pozicijas) pateikė Jonas Riškus knygoje *Lietuviški Adomo Mickevičiaus vertimai* (Vilnius: Vaga, 2002, 203). Tačiau pačioje Riškaus studijoje „Dainos“ vertimo istorija netyrinėjama, tad ir bibliografija yra bendresnė, nenurodomi vertimų variantai, pateikiamos tik pirmosios publikacijos spaudoje. Nuosekliau pasigilinus į „Dainos“ istoriją matyti, kad ne visuomet pirmoji publikacija būdavo vienintelis ir galutinis, taip pat populiariausias vertimo variantas. Čia nurodytas nežinomo autoriaus žemaitiškas teksto vertimas nėra minėtų autorių aptartas.

Šiuo metu „Dainos“ vertimo istorijoje galime nurodyti 12 autorinių pozicijų ir 17 vertimo variantų. Chronologinė tekstų tvarka būtų tokia:

1. Valerijonas Ažukalnis, I variantas: „Giesme (Piesń): (z Konrada Walenroda)“, rankraštinis poezijos rinkinys „Rasztej Letuwiszki <...>“, apie 1863 m. Teksto faksimilė: Valerijonas Ažukalnis, *Raštai lietuviški*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1968, 112–113. Vertimas datuotinas XIX a. ketvirtuoju–penktuoju dešimtmečiais.

II variantas: „Vilija. (Isz Mickevicziaus.)“, *Vienybe Lietuvniku* 3, 1890, 9. Nuo I varianto skiriasi tarminėmis ypatybėmis (fonetika ir morfologija), 1-o posmo trečios ir ketvirtos, 4-o posmo pirmos ir 6-o posmo pirmos eilučių poetine raiška.

Įdomu, kad nors I variantas, kaip komentuoja Juozas Girdzijauskas (Ažukalnis, 1968, 341), spaudoje pirmą kartą buvo paskelbtas tik 1929 m. (Juozo Tumo-Vaižganto *Raštų* XI tome), Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyve išlikusiuose anoniminiuose XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios dainų rinkiniuose figūroja būtent tik I, rankraštinis, ne laikraštyje *Vienybe Lietuvniku* paskelbtas II variantas (LMD I 855 (94); LTR 4703 (27), nepilnas; LTR 3076 (25); LMD I 372 (86)). Apskritai rankraštiniuose dainynuose Ažukalnio vertimas yra pats populiariausias. Galima daryti prielaidą, kad šis

tekstas, nors Ažukalnio poezijos rinkinys buvo cenzūros uždraustas, intensyviai sklido rankraštiniiais nuorašais ir jo nesugebėjo „nukonkuruoti“ vėlesnis, greičiausiai dainuotinėje apyvartoje kiek pakitęs ar kitatarmių redaktorių pataisytas spausdintas variantas. Tai patvirtina ir tokia Jono Žiliaus-Jonilos pastaba pristatant savo atlikto *Konrado Valenrodo* vertimo aplinkybes XIX a. pabaigoje: „Populiariška giesmutė ‚Vilija upių Lietuvos motina‘, nežinomo man vertėjo, seniai buvo pasklidusi Lietuvoje rankraščiuose“ (Jonas Jonila, *Veikalai, veikalėliai ir vertimai eilėmis. II pluoštas*, Tilžė: išleista kaštais „Tėvynės Mylėtojų Draugijos“ U. S. A., 1912, 39). Minima pirmoji „Dainos“ eilutė atitinka Ažukalnio vertimą.

III variantas (?). Vertas dėmesio yra „Dainos“ tekstas iš Petro Kriaučiūno tautosakos rinkinių (LLTI TA, LMD 110077 (457), turintis nemaža atitikmenų su Ažukalnio vertimu (1-o posmo pirma ir antra eilutės ir paskutiniai 5-as–6-as posmai), bet 4-as posmas atitinka Juozo Brazaičio vertimą; 2-as ir 3-ias laikytini originaliais. Galima kompiliacijos istorija ar Brazaičio vertimo šaltiniai – atskiro dėmesio reikalaujantis klausimas.

2. Eduardas Jokūbas Daukša, „N’eris gimdytoji upealu musu...“, *Tauta ir žodis* 4, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1926, 294–295. Datuotinas pagal Mykolą Biržišką apie 1857 m.

3. Nežinomas vertėjas, „Wilija“ – originalus žemaitiškas rankraštinis vertimas, LLTI TA, LTR 3076 (24). Datuotinas hipotetiškai XIX a. septintuoju–aštuntuoju dešimtmečiais.

4. Mikalojus Godliauskas, „ Wilije musu tewajnis upelis...“, *Naujoji Romuva* 8, 1935, 175. Datuotinas XIX a. septintuoju–devintuoju dešimtmečiais.

5. Juozas Brazaitis, „Wilija musu upeliu motina...“, *Lietuva* 59 (1470), 1924, 3. Pagal autoriaus pateiktus duomenis, tekstą jis išvertė studijų Peterburge metais, apie 1872–1875 m., studentų laikraštėliui *Kalvis melagis*.

6. Stanislovas Dagilis, I variantas: „Daina“ iš Mickevičiaus poemos *Konradas Vallenrodas* pirmosios dalies „Rinkimas Vado“ vertimo, *Lietuviszkas ūziupinis isz svetimu skanskoniū ant naudos broliams Lietuviams pataisitas. Antra laida*, Tilžė: spauda ir kasza Martyno Jankaus, 1891, 14–15. Paskelbtas taip pat leidinyje *Lietuviszkos dainos isz visur surinktos*, Plymouth, Pa: kasztu ir spaustuvėje Jūzo Pauksczcio, 1893, 14–15. Variantas, kuris skiriasi nuo Dagilio vertimo teksto vienu kitu sinonimu ar sinonimiška gramatine konstrukcija, išspausdintas XX a. pradžioje Antano Macijausko sudarytuose literatūros rinkiniuose vaikams (A. Geležninkas [Antanas Macijauskas], *Jaunikaičiams dienos*, Tilže: išdas A. Macijausko, 1904, 15–16; antras leidimas: Ryga: Knygų parduotuvė A. Macejevskio, 1905, 16–17; A. Adata [Antanas Macijauskas], *Vieversėlio dainos, visokiuose kraštuose užrašytos*, Ryga: Knygų parduotuvė A. Macejevskio, 1906, 28–29).

I varianto nuorašas (greičiausiai Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos – po tekstu yra inicialai MP) drauge su kitos dainos tekstu, pažymėtu 1894 m. data, rastas ir Šatrijos Raganos šeimos archyve Mažeikių muziejuje (Mž 3398). To paties varianto dar vienas užrašymas – LLTI TA, LTR 3294 (13).

II variantas: „Vilija (Mickev.)“, *Lietuviškas ūziupinys, iš svetimų skanskonių brolių Lietuvių naudai pataisytas. Pirmoji laida antrą kartą atspauzdinta, ūiek-tiek pertaisyta ir padauginta. Trumpesnės eilios*, Ryga: Spaustuvė H. Hempelio ir Co., 1906, 30–31. Tas pats variantas vertėjo įdėtas į pataisytą ir užbaigtą (galutinį) visos *Konrado Valenrodo* poemos vertimą (*Lietuviškas ūziupinys, iš svetimų skanskonių brolių-lietuvių naudai pataisytas*. Kn.: 2. *Konradas Vallenrodas. Antrą kartą atspauzdintas, ūiek-tiek pertaisytas ir užbaigtas*, Vilnius: Martyno Kuktos spaustuvė, 1910, 13).

7. Maironis, I variantas: „Vilija“, *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga* 10, 1891, 78. Rankraštinis nuorašas – LLTI TA, LMD 1900 (38).

II variantas: „Vilija. Pardėta isz Mickevyciaus“, *Pavasario Balsai*, paraszė St. Maironis, Tilžė: kasztu autoriaus, 1895, 4–5.

III variantas: „Vilija. Pardėta iš Mickevyciaus“, *Pavasario Balsai ir Kur išganymas. Trečią kartą atspausta, partaisyta ir padauginta*, parašė Maironis (J. M-lis), Peterburgas: *Lietuvių Laikraščio kaštais*, 1905, 4–5.

Šis variantas publikuotas XX a. trečiajame dešimtmetyje Juozo Bajoro parengtuose populiariuose dainų rinkiniuose: *Oi, dainos dainelės. Kariškos ir kitokios gražiausios senovės ir naujos dainos, surinko ir išleido Maldžiūnų Juzė*, Kaunas, 1920, 37 (2 leid.: Kaunas, 1921, 45; 3 leid.: Vilkmėrgė, 1924, 43); *Gražiausios ir mėgiamiausios sodiečių dainos. Avie meilę, tėvynę, kovą ir kitką. Ir linksmos, ir graudžios, kokių tik nori*, surinko B. J-nė, Kaunas: Vairas, 1927, 16.

IV variantas: *Pavasario Balsai ir Kame išganymas. Ketvirtą kartą atspausinta ir padauginta*, parašė Maironis, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1913, 6–7. Rankraštinis užrašymas: LLTI TA, LTR 3972 (80). Šiame variante nebevertinama II ir III variantuose buvusi tarmiška forma Nemonas (Nemunus), pakeista paskutinė teksto eilutė, atsisakyta II ir III variantų išnašose aiškinto žodžio „gėla“.

8. Vincas Kudirka, V. [Vincas Kudirka], „Vilija (pagal Adomą Mickevyčią)“, *Varpas* 2, 1896, 14. Rankraštinis užrašymas – LLTI TA, LTR 3972 (80).

9. Jonas Žilius-Jonila, [„Vilija, motin Lietuvos upelių“], Jonas Jonila, *Veikalai, veikalėliai ir vertimai eilėmis. II pluoštas*, Tilžė: kaštais „Tėvynės Mylėtojų Draugijos“ U. S. A., 1912, 53–54 (pradėta versti apie 1898 m.).

10. Jonas Mačys-Kėkštas, „Vilija“, *Vienybė lietuvininku* 21, 1901, 255.

11. Jurgis Milančius, „Neris“, *Lietuvos žvaigždutė. Septyni Dajktaj dzykinej ir varšavinej. Vajzdėlej tarpo 12-o ir 20-o mėšimtčių*, parinko ir sutajė Jurgis Dzūkėlis, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1908, 9.

12. Vincas Mykolaitis-Putinas, „Daina“, Adomas Mickevičius, *Konradas Valenrodas. Lietuvių ir prūsų žygių istorinė apysaka*, vertė Vincas Mykolaitis-Putinas, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948, 20–21.

Nuosekli tekstologinė vertimų analizė yra atskiros studijos tikslas, čia pažymėsiu tik bendriausius šio teksto vertimo istorijos bruožus, svarbius lietuvių kultūros poetinių formų kristalizacijai – būtent formų raiškos ir reprezentacijos istorijai. Romantinės epikos skatintos mentaliteto kaitos negalima atsieti nuo kalbinės saviraiškos paieškų. (Toliau cituojant vertimus čia pateiktos šaltinių bibliografinės nuorodos pakartotinai nenurodomos.)

Vertimų gausą lėmė ne vien, kaip minėta, atraminių epinių struktūrų poreikis lietuviškoje kultūros simbolinėje raiškoje; iš dalies ši aplinkybė paaiškinama ir XIX a. vidurio bei antrosios pusės lietuvių literatūros tradicijos gyvavimu daugiausia rankraštine-sakytine forma. Tautosakos archyvuose išlikusiuose rankraštiniuose poezijos (dainų) rinkiniuose aptinkami kalbamo laikotarpio „Dainos“ tekstai rodo, kad šis eilėraštis funkcionavo dainuojamas mažose lokalinėse bendruomenėse, kur tekstai sklisdavo daugiau privačiais, o ne viešais spausdintiniais kanalais, tad apie skirtingus vertimų variantus greičiausiai ne visada buvo žinoma. Kita vertus, „Dainos“ vertimo istorija liudija, kaip sparčiai XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje keitėsi lietuvių kultūrinės bendruomenės literatūriniai poreikiai, raiškos būdai, skonis – ilgesni laiką nesitenkinta tuo pačiu vertimu²⁵. Matyt, tuo metu, formuojantis bendrinei lietuvių kalbai, vertimai seno tiesiog akyse. Kyla retorinis klausimas (implikuojantis ir atsakymą) – ar galėjo tuo metu lietuviai sėkmingai perimti daugiau ar didesnės apimties svarbių lenkiškų tekstų?

Iš rankraštinių užrašymų maryti, kad XIX a. antrojoje pusėje populiariausias ir plačiausiai žinomas buvo anksčiausiai atliktas ir anksčiausiai lietuviškoje spaudoje publikuotas Valerijono Ažukalnio vertimas. XIX–XX a. sandūroje dėmesio netrūko Stanislovo Dagilio vertimui, perspausdintam ne viename populiarių dainų ir vaikiškos lektūros rinkinyje. XX a. pradžioje ir ypač nepriklausomybės metais literatūrinėje apyvartoje įsigali Maironio vertimas. Vienas XIX a. pabaigos rankraštinis dainų rinkinys atskleidžia įdomų lietuvių literatūrinės savimonės ir teksto apyvartos istorijos faktą – šalia užrašyti du skirtingi „konkurenciniai“ vertimai: anoniminis žemaitiškas ir šalia – Ažukalnio aukštaitiškas²⁶. Kaip

²⁵ Maironis 1891–1913 m. laikotarpiu yra sukūręs net keturis šio teksto variantus, kurie šiek tiek vienas nuo kito skyrėsi.

²⁶ LLTI TA, LTR 3076 (24), (25). Rankraštinis dainų rinkinėlis pažymėtas 1894 m. data.

minėta, būtent žemaitiškame vertime pavartotas Baltijos jūros hidronimas, vertimas pasižymi originaliu leksiniu ir fonetiniu tarminiu koloritu („Ji pamileje waiki atejuna“; forma „Nemonas“, vartojama ir Maironio debiutinio *Pavasario balsų* rinkinio „Dainos“ vertime; „mergate“ ir kt). Tokia dviejų vertimo variantų, kurie remiasi skirtingais tarminiais lietuvių kalbos pagrindais, gretybė atskleidžia kalbinės orientacijos kaitos lietuvių kultūroje faktą – tebeaktualią, nors, kaip retrospektyviai žinoma, taip ir neišnaudotą žemaičių kultūrinio sąjūdžio sukurtą žemaitiškos bendrinės rašto kalbos ir literatūros galimybę ir vis tvirtesnes pozicijas įgyjančią aukštaitiškos rašto kalbos ir literatūros liniją. Kitame, vėlesniame rankraštiniame rinkinyje šalia pateikti taip pat du skirtingi vertimai – Maironio ir Vinco Kudirkos²⁷ – tačiau jų konkurencijos motyvai greičiausiai kiti. Juos galima paaiškinti idėjinės lietuvių kultūros diferenciacijos aplinkybėmis XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje: Kudirkos vertimas buvo paskelbtas kairuoliškame *Varpe*, Maironio I variantas – dešinėsios orientacijos *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*. Greičiausiai pirmosios publikacijos faktas tokiam rankraštiniam tekstų pateikimui XX a. pradžioje nebeturėjo jokios reikšmės, tačiau bet kuriuo atveju šios dvi rašytojų asmenybės yra skirtingų kalbamo meto lietuvių visuomenės sambūrių iškilios figūros bei idėjinių orientacijų „emblemos“. Galbūt simbolinė Kudirkos ir Maironio vardų reikšmė lėmė rankraštiniame rinkinyje savininko simpatijas ir dvejonę, kurį tekstą pasirinkti. Neatmestini ir „konkurencijos“ meninės raiškos pagrindu motyvai, tačiau sugretinus abu šalia užrašytus rankraštinių rinkinių vertimus galima daryti prielaidą, kad jų kultūrinę apyvartą lėmė nebe tik filologiniai (tarmės priimtumas), bet ir ideologiniai motyvai. Abu atvejai dar kartą akivaizdžiai parodo, kad ir rankraštinė dainuotinė tekstų apyvarta nėra nereikšminga, nesąmoninga, kultūros ideologijos požiūriu neutrali, kad rankraštiniai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios dainų rinkiniai yra informatyvūs, tačiau nepelnytai neištyrinėtas kultūrinis laukas šalia „grynosios“ žodinės folklorinės ir autorinės rašytinės kūrybos.

Aktyvų „Dainos“ vertimą į lietuvių kalbą motyvavo ir pats teksto poetinis pobūdis – būtent folklorinio paralelizmo struktūra (gamtos ir žmogaus realijų gretybė), tautosakai artimos apibendrintos, stilizuotos veikėjų figūros. Tekstas imlus aktyviai ir aktualiai XIX a. lietuvių tautosakinei poetikai, kurios resursais dar anksčiau taip vykusiai pasinaudojo Strazdas. Iš vertimų matyti, kad ši poetika netgi sutirštinama, jos elementų įrašoma ir ten, kur originale jų nėra. Pavyzdžiui, Edvardo Jokūbo Daukšos vertimo antrajame posme eilutė „U nóg Litwinki kwiat naszych młodziańów“ paryškina tarminiu frazeologizmu: „Prieš musu meargus kajp žolea po dalgiu“, Jono Žiliaus-Jonilos vertime ištiesi dominuoja deminutyvinė kalbėsena; Dagilis, Jonas Mačys-Kėkštas, Kudirka tiesmuką trečiojo posmo frazę „Bo ukochała cudzego młdzieńca“ verčia suminkštindami eufemistiniu liaudišku frazeologizmu „širdis / širdelė pažadėta / skirta“. Sėkmingiausiai šią eilutę išvertė Maironis II variante, nebepridengdamas jos folkloriniais eufemizmais ir (kaip savajame I variante) deminutyvais – „Nes numylėjo kito kraszto vyrą“. Vertimo liaudiškų „brolelių“ ir „sesučių“ apsuptyje čia prasimuša lemtingos individualios emocijos, išardančios bendruomenines identifikacijas, virpulyš.

„Dainos“ lietuviškų vertimų istorija atskleidžia tautosakinės ir individualizuotos poetinės kalbėsenos sankirtas lietuvių literatūros istorijoje. Didžiausias teksto slenkstis – penktasis posmas, kuriame, kaip minėta, pasirodo individualistinės perspektyvos rakursas, mergelės lietuvės vidinės dramos kontūras, nuoseklaus gamtinio paralelizmo įtrūkis, kai žmogiškoji istorija prasilenkia su gamtiškąja, šalia paralelizmo dėmenis jungiančio „ir“ atsiranda žmogiškosios egzistencijos komplikacijas žymintis „bet“: „I ciebie równie przychodzień oddali / Z ojczystych dolin, o Litwinko biedna! / I ty utoniesz w zapomnieniu fali, / Ale smutniejsza, ale sama jedna“ („Ir tave atėjūnas išves / Iš gimtojo slėnio, o vargše lietuvaite! / Ir tu nuskęsi užmaršties vilnyje, / Bet liūdnesnė, bet vienui viena“; išskirta cituojant). Mickevičiaus teksto poetinę įtaigą lemia tai, kad gamtinį paralelizmą išardantis individualistinis vienatvės ir liūdesio motyvas tiesiogiai priešasties–pasekmės santykiu nesusiejamas su bendruomeninėmis tautinėmis

²⁷ Ten pat, LTR 3972 (80), XX a. pradžios tautosakos rinkinys.

vertybėmis – vienatvė iškyla kaip gamtai nebūdinga individualios žmogaus būties universalija. Originale sukuriama dramatiška dalinės ir niekuo nepatenkinamos žmogiškosios prigimties bei praradimo kaip naujovės, patirties kainos prasmė. Lietuviškuose vertimuose šį slenkstį sėkmingai peržengė tik modernusis poetas Vincas Mykolaitis-Putinas, žmogaus lemties dramatiškumą išreiškęs neabejotinos poetinės įtaigos metafora: „Plaus užmiršties tave vandenys gilūs / Dar graudingiau, nes viena tu išnyksi“ – tai įspūdingiausios jo vertimo eilutės.

Įdomu, kad Maironio (nuo pat I varianto) ir Kudirkos vertimuose ši vieta ideologizuojama – papildomai išryškinama tautinė savo–svetimo perskyra, sukuriama neteisingo pasirinkimo tarp tautinių ir privačių vertybių situacija, nulemianti nepalankias pasekmes. Maironio vertime priblęsta svarbus vienatvės motyvas, implikuojamas minėtas sąmoningas neteisingas mergelės pasirinkimas: „Tu save lygei svetimam paszvēsi, / Apleidus brangę Lietuvos szalę, / Ir lyg tarp marių užmirszta paskęsi, / Bet dar liūdnesnė apleista naszlelė!“ (išskirta cituojant)²⁸. Šią ideologinį teisingo–neteisingo pasirinkimo momentą Maironis, sekdamas Mickevičiaus „Dainos“ tekstu, nuosekliai išplėtojo vėliau, poemos *Tarp skausmų į garbę* fragmente apie Dubysos ir lietuvių merginų meilę²⁹. Kudirka vienatvės temą papildomai interpretuoja bendruomeninėje perspektyvoje – vienatvė nėra universali būseną, ji ištinka atsitolinus „nuo brolių savo“, šis žingsnis negatyviai konotuojamas kaip „pražuvimas“: „Ir tu ateivio atolinta busi, / Vargšė lietuvė, nuo gimtinės tavo / Ir užmiršimo vilnyje pražūsi, / Tiktai liūdnesnė, tik be brolių savo“. Poetinės raiškos grakštumo ir įtaigos pritrūko ankstesniems Ažukalnio, Daukšos, Mikalojaus Godliausko vertimams. Jų autoriams XIX a. viduryje dar nebuvo tokia aktuali tautinė savo–svetimo problematika, kuri galėjo sugundyti – taip kaip tautinio atgimimo poetus amžiaus pabaigoje – paryškinti tekste ideologines prasmes. Tie vertimai (ypač Ažukalnio, nes kiti veikia apskritai ne poetiniai) skamba gan tiksliai, bet pažodiškai.

Alternatyvų poetinio sprendimo variantą, versdami minėtą teksto vietą, pateikė Dagilis (II variantas), Kėkštas; radikaliai nutoldamas nuo originalo – Jurgis Milančius. Tai ne tautinis, bet romansinis sprendimas: mergelės drama interpretuojama kaip nelaimingos meilės istorija; vienatvė – kaip vienatvė be mylimojo (Kėkštas: „Ir tu nuskęsi užmaršties bangoje / Daugkart liūdnesnė nes be mylimojo“; Dagilis: „Tu dar liūdnesnė užmaršos gelmėse / Be mielo draugo nuskęsti turėsi“). Milančius mergelės ir jaunikaičio istoriją perkuria su papildomomis populiaraus „žiauriojo romano“ detalėmis, įtraukdamas „ateivio“ klastos, apsimestinio vyliaus, mergelės pražūtingo pasidavimo aistrai ir neišvengiamo tragiško atpildo motyvus („Ir tave lijgej prisimėtęs mėjle / Vaj Lietuvėle atejvijs viljoja; / Ir tu sulauksi atėjtij sav gajlę / Sijk pasinėrus užmiršties bangoje“). Šie vertimai atlikti XX a. pradžioje – matyti, kaip tautosakinę kalbėseną populiariosios apyvartos tekstuose vis labiau keičia romansinė, atėjusi iš originaliosios kūrybos ir naujojo miestiško folkloro paribio. Regis, prie naujos kalbėsenos taikėsi ir Dagilis, pakoreguodamas neutraliai išverstą ankstesnio varianto posmą. Poetinės kalbėsenos ir populiarios literatūrinės savimonės raidos šuolis – XIX a. pabaigos (ne ankstesnis nei 1898 m.) Jonilos vertimas, taip pat nesisiekiantis literatūrinių aukštumų, dar pats folkloriškiausias iš visų žinomų; poetas mergelės dramą interpretuoja pagal tautosakinį mergvakario dainų modelį – mergelė nelaiminga, nes savo jaunikio atskiriama nuo „mielo jaunimo“.

Dar vienas įdomus lietuvių kultūrinės vaizduotės atvejis, kurį atskleidžia „Dainos“ teksto vertimai, – romantinio grėsmingo peizažo (IV posmas) poetinė raiška. Originale Nemunas Viliją „galingai apkabinęs“ neša „tarp uolų į laukines platybes“. Lietuviškuose vertimuose ši vieta itin neskambi: keblu su anuometinės lietuvių literatūrinės kalbos ištekliais sukurti galingo dramatiško veiksmo, judėjimo ir drauge grėsmingos erdvės vaizdą (tai irgi pavyko tik Putinui: „Nemunas Nerį galingai pagrobia, / Srautų verpetais į tolį dangina“). Dažniausiai vertimuose pasirodantys „kalnai“, „uolos“, „laukų platybės“ kartu

²⁸ Su nedidelėmis pataisomis ši interpretacija liko ir vėlesniuose Maironio vertimo variantuose.

²⁹ Maironis, 1988, 370–371.

su neutraliu veiksmazodžiu „neša“ skamba neraiškiai. Tačiau poetinės formos paieškos gana intensyvios. Anoniminiame žemaitiškame vertime kaip romantinio peizažo ženklas pasirodo girios (originalė jų nėra): „Nesz tan par apstus gires, łąkus, łąas“. Tai neatsitiktinis prasitarimas, – jis atliepia, kaip žinia, kitą žemaitišką tekstą, Simono Daukanto *Bud[oj] Senowęs–Lėtuwiu Kalnienù ir Żámajtiù* (1845) girių aprašymą, kuriame sukuriamas romantiškas vaizdas girios kaip pirmykščio chaoso, „amžinos nakties“ viešpatijos, „pirminės materijos“, iš kurios užgimsta Lietuvos civilizacijos kosmosas. XIX a. antrojoje pusėje giria kultūrinėje vaizduotėje figūruoja kaip neabejotina romantizmo literatūros emblema, prasismelkusi iki anoniminės rankraštinės kūrybos lygmens. Žemaitiškame vertime originaliai sugretinamos, simboliškai paryškinamos dvi gamtinės stichijos, apibrėžiančios Žemaitijos (Lietuvos) peizažą, – Baltijos jūra ir giria. Žemaitišką teksto vertimas turi papildomą archajiškos vaizduotės koloritą – kaip minėta, Radvano epe Lietuvos peizažo sakraliniai riboženkliai kaip tik yra jūra (Nemuno–Kuršių marių ir Šventosios santaka) bei „girių aukštų karūna“ – metafizinė kraštovaizdžio ašis. Žemaitiškų „Dainos“ pataisų pobūdis stebėtinai atitinka kitą atvejį – Praniauskaitės atkurtą Eglės pasaką pagal Kraševskio lenkišką eilavimą. Žemaitija XIX a. Lietuvos kultūroje iškyla kaip archajiškos kultūrinės vaizduotės ir atminties židinys, tačiau tai atminčiai išskelti į viešumą dar prireikia viešąja kultūros kalba – lenkų kalba – parašytų tekstų „padrąsinimo“.

„Vilija“ kaip literatūros „genas“

Archajiška epinė poetinė struktūra veikia kaip gyvybingas teksto „genas“. „Vilijos“ poreikis Lietuvos kultūroje ir literatūroje buvo paliudytas ne tik gausių lietuviškų vertimų bei literatūrinės „natūralizacijos“. Dar kartą ši Lietuvos upių santakos mitema atgijo modernistinėje litvako Moišės Kulbako (Moyshe Kulbak), „Jung Vilne“ sambūrio dalyvio, kūryboje tarpukario metais Vilniuje. Kulbako eilėraštis „Di Vilie un der Nieman...“ („Vilija ir Nemunas...“) pratęsia savitą akvatinių motyvų traktuotės tradiciją Lietuvos literatūrose. Galima daryti prielaidą, kad šis tekstas tiesiogiai atsiremia į Mickevičiaus „Dainos“ atmintį (ta pati simbolinė susitikimo struktūra, savo–svetimo motyvas). Mickevičiaus literatūrinė sugestija tarpukario Vilniuje turėtų realų pagrindą. Tačiau bet kuriuo atveju abu eilėraščius sieja ta pati kultūrinė vaizduotė, nuo LDK grožinės literatūros tradicijos pradžios iki moderniosios literatūros žymėjusi Lietuvos kraštovaizdį antropomorfinė vandenų simbolika.

Minėtas Kulbako eilėraštis yra 1921 m. parašytos poemos „Raysn“³⁰ („Gudija“) dalis. Šiame kūrinyje vizine atsiminimų poetika atskleidžiami šeimos – senelio ir senelės, tėvo bei šešiolikos dėdžių – gyvenimo vaizdai mažame Gudijos miestelyje Kobylnike („O, der zeyde fun Kobilnik, iz a yid a posheter, / a poyer mit pelts un mit a hak un mit a ferd... / un mayne zekhtsn feters un mayn tate – / yidn poshete, yidn, vi di shtiker erd“³¹ – „O, senelis iš Kobylniko, – žydas, paprastas; / artojas su kailiniais ir su kirviu, ir su arkliu... / ir mano šešiolika dėdžių, ir mano tėtis – / paprasti žydai; žydai kaip žemės grumstas“). Poemoje žydų gyvenimo kaime fragmentai – pievų šienavimas, sielių plukdymas, naktigonė, siuvėjavimas, pasilinksminimai – vaizduojami pakylėtai ir estetizuotai, tačiau be patoso, su lyrinio komizmo elementais. Poetizuojamas paprastos žydų šeimos gyvenimo jaukumas ir tyli išmintis; kasdieniame gyvenime atsiverianti būties paslaptis, per paprastus žemės darbus patiriama ekstaziška vienovė su pasauliu ir jo Kūrėju. Poema tematika ir poetika ganėtinai artima vėlesnėms Vytauto Mačernio *Vizijoms*. Tai provokuoja kelti hipotezę apie tam tikrą „gentinės“ vaizduotės, susijusios su

³⁰ Raysn – taip vadinamas buvusios LDK regionas, apimantis rytines žemes (Polocko, Vitebsko, Mogiliovo sritis), verstinas Gudija (šalia Zamet – Žemaitijos ir Lite – Lietuvos, maždaug centrinės LDK teritorijos), žr. žemėlapi leidinyje Dovid Katz, *Lithuanian Jewish Culture*, Vilnius: Baltos lankos, 2004. Kaip pažymi prof. Dovidas Katzas, Moišės Kulbako poema rašyta siekiant poetiškai rekonstruoti istorinio Raysn regiono kultūrinio savitumo formas, kai tasai savitumas XX a. pradžioje buvo jau stipriai beblėstąs (iš paskaitos Vilniaus jidiš institute 2003 04 09).

³¹ Moyshe Kulbak, *Geklibene verken*, Nyu-York: Tsikabikher farlag, 1953, 183.

senąją LDK kultūrą, atmainą, kuri įgijo savo išraišką XX a. pradžios Lietuvos įvairiakalbėje moderniojoje poezijoje (bet tai atskira problema).

Kita svarbi poemos tema, su kuria tiesiogiai susijęs „Vilijos“ „genas“ – kito erotiškumas, savo ir svetimo trauka. Vilijos ir Nemuno susiliejimas siužete pasirodo tarsi fantasmagoriška nakties vizija, kurią išvysta sielių varovai, „mėlyna Vilija“ įplaukė į „Nemuną baltąjį“. Mickevičiaus „Dainoje“ su Nerimi siejama auksinės ir dangiškos (mėlynos) spalvos gretybė, kilusi iš religinės krikščioniškosios ikonografijos³², Kulbako tekste transformuojasi į žydų kultūros „embleminę“ mėlyną spalvą ir lietuvių kultūros požiūriu organišką Nemuno-lietuvio baltumą (epitetą „Nemunas baltasis“ pavartojo Kulbako amžininkė Kaune Salomėja Nėris eilėraštyje „Nemunas ir Reinas“). Taigi fragmente „Vilija ir Nemunas...“ Nemunas siejamas su „lietuvio pavidalu“, tuo tarpu Vilijos antropomorfinis kūnas – „tamsi moteris“ – suvoktinas kaip užuomina į „Giesmių giesmės“ Sulamitą („Esu juodbruvė, bet graži, / o Jeruzalės dukros!“, Gg 1, 5³³):

Beys di levone tshshprits zikh in land, vi a zilberner regn,
dan heybt zikh a shtayfe geshtalt fun a litvin aroys hin dem Nieman
un s'shvimt, nit gehert, fun Vilie a tunkele froy im antkegn.
Tsevorfn di lokn, di nase, mit lange un grinlekhe bremen,
Bavayzt zikh ir glitshiker kerper aroys fun di khvalies...
Es boygt zikh ariber der Nieman un nemt zi arumet,
un tut a kush in di oygn di grine, vos laychtn fun umet,
un nemt zi arop afh grunt in di bloye, kristolene salies...³⁴

(Kai mėnesiena pažyra žemėn it sidabrinis lietus,
iškyla iš Nemuno aiškus lietuvių pavidalas,
ir plaukia be garso iš Vilijos moteris tamsi jam priešais.
Pasklinda garbanos drėgnos; ilgi ir žali antakiai,
išnyra iš vilnių slidus jos kūnas...
Pasilenkia virš jos Nemunas ir apkabina,
ir bučiuoja akis jos žalias, liūdesiu spindinčias,
ir nusiveda žemyn, į dugną, į mėlyną, kristolinę menę...)

Po šio fragmento poemoje plėtojama siužetinė linija apie žydo dėdės Avromo meilę „gražiausiai kaime“ Nastasijai, moteriai iš kitos – gudų krikščionių – etninės-kultūrinės bendruomenės. Susitikimo mitas, įrašytas Lietuvos kraštovaizdyje, veidrodžiškai atspindi poemos herojaus meilės istoriją, kurią autorius interpretuoja kaip dviejų kultūrinių atskirųjų erotinę-gamtinę jungtį.

Tolesnėse poemos dalyse „Der feter Avrom pashet di ferd...“ („Dėdė Avromas gano arklius...“), „Nastasia...“ („Nastasija...“) Avromo meilės ilgesys, abiejų veikėjų susitikimas perteikiamas akivaizdžiai pratęsiant fragmento apie Vilijos ir Nemuno santaką pagrindines simbolines linijas, pakartojant kai kuriuos poetinius elementus. Avromas susivokia mylįs, naktigonėj žvelgdamas į žvaigždėtą dangų ir išvysdamas krintančią žvaigždę: „...Di kalte levone geyt um in a rod in a geler / un zibetsn shtemdlekht zaynen gekumen tsufloygn. / Es tsitert eyn shtern a griner fun alemen heler... / Nor plutslung dos

³² Vilijos auksinis dugnas ir dangiškas veidas atliepia lietuvių moralinį tyrumą ir grožį, meilės dorybę – auksinė saulės spalva ir numanoma ryto dangaus mėlynė yra ir Mickevičiaus eilėraščio „Himnas. Švč. Mergelės Marijos Apreiškimo dieną“ Marijos paveikslo fonas.

³³ Pagal žydų kultūrinę vaizduotę tamsus moters gymis ir plaukai, prof. Katzo teigimu, yra grožio etalonas (iš paskaitos Vilniaus jidiš institute 2003 04 09).

³⁴ Kulbak, 1953, 189.

shterndl hot zikh gegebn a tsapl, / azoy vi a funk flit aroys fun a bloyen shvartsapl... / In mokhikn vald iz der shtern aruntergefaln. / Avrom hot epes a kholem a vayte farshtanen – –³⁵ („Šaltas mėnulis eina ratu geltonu, / ir septyniolika žvaigždelių skriste suskrido. / Suvirpo viena žvaigždė žalioji, už visas skaištesnė... / Bet staiga ta žvaigždėlė sumirgėjo / taip, kaip kibirkštis išlėkus iš mėlyno vyzdžio... / Į samanotą mišką žvaigždė nukrito. / Avromas suprato sapną tolimą, neaišką“). Krintanti žvaigždė atliepia ankstesnio fragmento „mėnesienos lietų“, dangaus ir žemės sąjungą, lydinčią upių susiliejimą. Žvaigždė yra žalia – tokios pat spalvos Vilijos-tamsios moters antakiai ir akys; žvaigždės sugretinimas su suspindusiu mėlynu akies vyzdžiu atitinka Nemuno „mėlynos krikščionės mėnės“ spalvinę užuominą. „Žvaigždės žvilgsnio“ motyvas savo ruožtu išskleidžiamas tolesniame fragmente „Nastasija...“, kuriame susitinkant veikėjams išryškintas Nastasijos žvilgsnio intensyvumas: žiūrėjimas į Avromą iš toli, gėrėjimasis iš arti. Naktigonės epizode Avromo ilgesys išsakomas puikia „Giesmių giesmės“ variacija, išplėtojančia „Vilijos ir Nemuno...“ fragmento užuominą į šį Biblijos tekstą. Iš jo ateinantis bręstančios gamtos motyvas, atliepiantis bręstančius įsimylėjėlių jausmus, perrašomas pagal vietines realijas – vietoj vynmedžių ir figų poemoje noksta miežiai ir „barzdotos avižos“; įsimylėjėlis, ieškąs savo mylimosios, klaidžioja naktį ne mieste, kaip „Giesmių giesmės“ mylimoji, o miške. Kaip fragmente „Vilija ir Nemunas...“ „Giesmių giesmės“ užuominos susiejamos su Lietuvos kraštovaizdžio gamtine erotika, taip čia išaukštintos meilės motyvas natūraliai pereina į juslišką gamtinę vaizdiniją, atskleidžiančią kūniško potraukio galią. Kaip tik miške vėliau ir susitinka Avromas su Nastasija, persmelkti gyvybinių erotinių gamtos galių (Nastasija rūgštyniaudama „traukia į save žemės jėgų alsavimą“, išvysta Avromą „tokį žvalų, tarsi jis būtų miške miegojęs“). Lengvu komizmu dvelkianti meilės idealybės ir jusliškumo jungtis, atliepanti Vilijos-erotiškosios Sulamitos motyvą, pasirodo ir Avromo kreipimesi į merginą: „Gutn-morgn, Nastasie, dir kelbele shtile, gutn-morgn“, „Du kelbele mayne, vu bistu, mayn kroyn un mayn lebn!“³⁶ („Labas rytas tau, tylusis veršeli, labas rytas“, „Veršeli manasai, kur esi tu, mano karūna ir gyvenime mano!“)

Reikšmingas yra ir upių santakos, ir žmonių susitikimo istorijos finalas. „Dainoje“, kaip minėta, upių santaka yra naujo pasaulio slenkstis, susiliejusios upės pasiekia naują tikrovę, kurioje ir išnyksta. „Dainos“ gamtinės linijos pabaigą žymėjo savo–svetimo, seno–naujo pasaulio priešprieša, gimtojo slėnio–laukinių platybių bei jūros vaizdiniai, reiškiantys išėjimą iš saugios, įprastos ir uždaros namų aplinkos į romantiškai atvirą begalinę erdvę. Kulbako poemoje Nemunas Viliją nusiveda „į dugną“: gamtinė linija užbaigiama pagal išorės–vidaus prasminę priešpriešą. Poemoje nebelieka romantinio „naujo pasaulio“ akcento. Kitas simboliškai paslepiamas, nugramzdinamas savy, savo ir kito susitikimas neatveria naujo pasaulio, bet pakeičia asmens „vidujybės turinį“, asmens emocinę savijautą. Išorėn ši emocija prasiveržia tik sublimuota (daina, šokiu), ir tada įgauna galią pati kelti „iš dugno“, vesti „iš tamsybių“. Poemos fragmente „Vinter banakht in der altitshker khate...“ („Žiemos naktį senutėj trobelėj...“) kasdieniška situacija (nuvargę žmonės taisosi gulti skurdžiame būste) įtaigiai atskleidžiama kaip senelio ir jo sūnų egzistencijos aklavietė šalčio ir tamsybės pasaulyje. Šią jauseną išsklaido Avromo ekstaziškas giedojimas ir šokis, kuriems vitališkos energijos suteikia iš pasąmonės iškilusi atmintis apie „Nastasie di goye“ („Nastasiją krikščionę“):

Fun heysn geleger arap iz Avrom der feter,
in khoyshekhnish iz er geven, vi a yodle a groye – – –
Hot er gegebn a zung, vi a vint in osyenike bleter,
Hot er gegebn in tunkeler khate a voie,
azoy vi es voyet a volf bademakht af di vegn,

³⁵ Ten pat, 190.

³⁶ Ten pat, 192–193.

vi s'voyet a volf af farshneyte baloykhtene pleynen – – –
Fartayte zaynen di feters, vi kletser gelegn.
S'hot plutsim der zeydeniu shtil ongeheybn tsu veynen,
es hot zikh gedreyt afh oyvn, geklapt in di tsi gl.
O, gotenyu helf, es iz finster un biter...
Der feter Avrom iz durkh in di beyner a tsiter,
es hot zikh der nign gegebn a gos, vi a shpigl,
gegebn a klung, vi a vaser in neplen in bloye...
In khoyshekhnish iz er geven, vi a demb a gezunter.
Hot er traysl geton di tshuprine aruf un arunter
(dos hot er derzen inem kholem Nastasie di goye).
Er hot zikh avekgeshtelt oys un gegebn a reytshe,
azoy vi an oger, vos benkt nokh a kliatshe a heyse,
a shprung un a heyb zikh geton mit di hent in di bokes,
az s'hobn fun freyd zikh tsepintlt ba yedn di oygn,
un s'zaynen di shlekhte gedenken azoy vi sorokes,
vi groye fun tunkeler khate tsefloygn...

Iz er aroys in a tentsl, a zung un a zets mit di shtivl,
a bren in der luft, vi a flam, mit di heyse shvartsaplen,
az s'hot zikh der zeyde derfilt, vi er flit mit der shtibl,
er krikht ergets hoykh, ergets hoykh af tsebrokhene shtaplen...³⁷

(Iš šilto guolio pakilo dėdė Avromas,
tamsybėse jis atrodė tarsi eglė pilkoji – – –
Jis uždainavo kaip vėjas rudenio lapuose,
tamsioje trobelėje užkaukė jis,
kaip kaukia vilkas naktį ant kelio,
kaip kaukia vilkas snieguose apšviestų lygumų – – –
Glūdėjo dėdės, sugulę kaip rąstai.
Staiga senelis tyliai raudoti pradėjo,
Vartytis ant krosnies, daužyti į plytas.
O, Dievuli, padėk, taip tamsu ir nyku...
Dėdė Avromą lig kaulų nusmelkė drebulys,
Pratrūko melodijos srautas it veidrodis,
Suskambo kaip vanduo rūke mėlyname...
Tamsybėse jis atrodė kaip ažuolas sveikas.
Papurtė čiupryną aukštyn ir žemyn
(nes it sapną išvydo jis Nastasiją krikščionę).
Pakilo jis ir suprunktė,
kaip eržilas, kai pasilenkia prie karštos kumelės,
pašoko ir įrėmė rankas sau į šonus,
net iš džiaugsmo suspindo akys kiekvieno,
ir niūriosios mintys it šarkos,
it pilkos iš tamsiosios trobelės išskrido...

³⁷ Ten pat, 195–196.

Pakilo jis šokti, dainuoti, tūpčiodamas su auliniais,
oras įkaito it liepsna, it karščiuojančios akys,
kol pajuto senelis, kad jis skrenda su trobele,
lipa kažkur aukštai, kažkur aukštai, apirusiais laiptais...)

Su Vilijos ir Nemuno santakos fragmentu šį epizodą, kaip ir ankstesnius, susieja poetinės aliuzijos, pakartojami elementai – giesmės palyginimas su vandens srautu „mėlyname rūke“ išskyla tarsi užuomina į ankstesnį poetinį Nemuno vaizdinį, dainos erotika išreiškiama pasilenkimo judesiu, kuriuo apibūdintas ir Vilijos bei Nemuno metaforiškas susitikimas („pasilenkia virš jos Nemunas...“). Savo ruožtu upių santakos mitema čia apibrėžia asmens vidujybę, mitas tampa asmens psichikos modeliu, tarsi Sigmundo Freud (Zigmundo Froido) interpretuota Edipo mito analogija... Galima teigti, kad Kulbako poemoje pagal Vilijos ir Nemuno santakos archetipą išsakyta kultūrinė psichologija pasižymi didžiule energijos įkrova, gaunama iš erotinės kitokybės patirties, nors toji patirtis ir jos raiška lieka grynai emocinė. „Negrynos“ kultūros energija, tam tikra gamtinė erotika, nepaisanti ideologinių slenksčių, – taip, ši patirtis yra paliudyta buvusios LDK daugiakalbėje literatūroje (prie to sugrįšiu nagrinėdama Mickevičiaus poemą *Ponas Tadas*).

Taigi Kulbako poemoje gamtos–žmogaus paralelė, būdinga „Dainai“, išskleista į kelis tekstus, tačiau, kaip *Konrade Valenrode* „Daina“, taip ir šiuo atveju „Vilija ir Nemunas...“ Lietuvos upių santaką iškelia kaip likiminį veikėjų istorijos šifrą, įrašytą kraštovaizdyje. Tik Kulbako poemoje šis motyvas pasirodo nebe herojinėje, o idilinėje aplinkoje. Išryškinta erotinė Vilijos ir Nemuno santakos prasmė atliepia ir kai kuriuos vėlesnius „Vilijos“ vertimus į lietuvių kalbą, kuriuose papildomai akcentuota romansinė prasminė linija. „Vilija“, kaip individualaus likimo šifrą Nėries biografijoje, motyvuotą slapyvardžio pasirinkimo, yra perskaičiusi Daujotytė³⁸. Individualistinės meilės savo–svetimo erotinės traukos teminiame lauke, kaip žinia, archajišką „Eglės“ pasakos siužetą savo poezijoje transformavo ir Putinas. Modernioji literatūra, istorines kultūros bei literatūros formas traktuojanti kaip individualios patirties metaforas, užėmė romantizmo išlaisvintą mentalinę erdvę.

Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 263–298.

³⁸ „Salomėjos Nėries likimas įstabiu būdu įsirašo ir į šį paslaptinę, nebeatskleidžiamą lietuvių kultūros tekstą. Ir ryšys su atėjūnais, ir apleistas gimtasis slėnis (Kaunas, Santaka, Palemonas), ir nepaaiškinama antroji santuoka (karo metais su P. Veržbilausku) yra perskaitoma ir net aprašoma A. Mickevičiaus „Dainos“ paraštėse“ (Viktorija Daujotytė, *Salomėja Nėris. Gyvenimo ir kūrybos skaitymai*, Kaunas: Šviesa, 1999, 28–29).